

Чернишова Н. В.

(Харківський національний університет  
імені В. Н. Каразіна)

## **ВИТОКИ ІДЕЙ ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ У МОЛОДІ**

**Постановка проблеми.** Однією з головних проблем сучасного суспільства є проблема виховання в молоді гуманістичних цінностей, серед яких чільне місце займає милосердя. В умовах підвищеної агресії та байдужості розвиток суспільства уповільнюється. Щоб запобігти цьому науковці звертаються до питання виховання таких духовних цінностей, як милосердя, турбота про іншого, чуйність тощо. Адже взаємовідносини, що ґрунтуються на вищезгаданих моральних цінностях є важливим чинником створення психологічної підтримки людини в сучасному світі. Звернення до досвіду виховання милосердя в античному світі, як витоків виховання гуманістичних якостей у молоді, допоможе сучасним педагогам знайти необхідні способи їх творчого використання на практиці.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Філософські підґрунтя розуміння поняття «милосердя» закладено ще у працях Конфуція, Аристотеля, Платона, Сенеки, які визначали милосердя як найважливішу людську якість, доброчинність. Етичні доброчинності, на їх думку, народжуються у вихованні і є результатом спілкування, що передбачає відповідну організацію діяльності й буття людини. На сьогодні саме такий підхід до проблеми виховання милосердя забезпечить належний рівень сформованості високо моральних почуттів у підростаючого покоління.

Проте аналіз історико-педагогічної літератури засвідчив, що проблема виховання милосердя у молоді в історичній ретроспективі не була предметом спеціального дослідження. Водночас окреслений історичний період, де закладалися основи гуманістичного виховання, характеризується наявністю

певного науково-практичного доробку із заявленої проблеми, який можна творчо використовувати в сучасній педагогічній практиці.

**Мета дослідження** полягає в систематизації теоретичних ідей та узагальненні досвіду виховання милосердя в античному світі для творчого використання їх у навчально-виховному процесі сучасних освітніх закладів.

Питання виховання милосердя в історії педагогічної думки розглядалося у тісному зв'язку з вихованням толерантності, доброчесності, моральності. Вчення таких мислителів глибокої давнини, як Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека є основою для вивчення питань виховання гуманістичних якостей.

Встановлено, що Конфуцій (VI – V ст. до н. е.), який на перший план висунув людину, шукав її цінність у моральній сфері, де центральною категорією для нього була «любов до людини» та «милосердя». Сутність поняття милосердя («жень») давньокитайський філософ пов'язував з людинолюбством й гуманністю [9, с. 4, 22].

На думку мислителя, якщо люди прямуватимуть до милосердя, то у світі не буде зла. Крім того він зазначав, що в милосерді «милосердна людина» знаходить спокій, а «мудра» – користь. Він вчив співчуттю та закликав не робити іншим того, чого не бажаєш собі, проявляти чуйність та турботу про ближнього [9, с. 33, 58].

Політичні та соціально-економічні зміни V – IV століття до н. е. у державах-полісах стали причиною корінних змін у світосприйнятті та висунули гуманістичну проблематику на перший план. Ідеї про необхідність виховання гуманної, милосердної особистості впроваджувалися насамперед софістами, для яких людина стала «мірою усіх речей».

Однією з головних ідей вчення древньогрецького філософа Платона була ідея виховання добра, бо саме добро є віддзеркаленням душі людини. Крім того, Платон розмірковував про окремі частини душі людини, такі як любов, дружба, тощо. Першоосновою добра цей древньогрецький філософ вбачав любов. Вона

породжує дружбу, вчить м'якості у стосунках з оточуючими, викорінює грубість та зупиняє злість [6, с. 21 – 22].

Звертаючись до твору автора «Федр: Бесіди з Сократом», стає зрозумілим, що основою людського життя є любов до ближнього свого. Поступливість у відносинах з оточуючими відіграє чи не найголовнішу роль. Платон закликав оминати зло та спрямовувати усі зусилля на добрі вчинки, любов до ближнього свого [7, с. 9].

Послідовник Платона, Аристотель, пов'язував усі дії людини з проявами її душі. Він зазначав, що душею людина співчуває оточуючим. Тобто щоб почати творити добро для інших, насамперед душа повинна затвердити добро як категорію [3, с. 127].

В контексті дослідження одним з найцікавіших періодів в Римській імперії, який може з упевненістю пишатися представниками високого гуманізму, можна назвати I – II ст. н.е. в. Першорядного значення у цей час набуває ставлення до іншої людини, держави, світу взагалі. Послідовниками стоїчної філософської школи стали Сенека та Марк Аврелій, які дуже схожі в ідейному відношенні, хоча їх і відділяє ціле століття.

Саме у Сенеки вперше серед стоїків знаходимо поняття «миłosердя» й саме він вперше надає певні методи його виховання серед молоді. Так, у своєму трактаті «Про миłosердя» Сенека констатував, що цілісність держави напряду залежить від правителя, який своєю добротою, гуманністю, справедливістю підтримує єдність Риму, а його головну доброчесність він вбачав в розумному миłosерді [14, с. XVIII, 1]. Мабуть, що саме миłosердя характеризувало людину, як високоморальну та доброчесну.

Близько сімдесяти років влада у Римі була в руках п'яти імператорів: Августа, Тіберія, Калігули, Клавдія, Нерона. Цей період можна охарактеризувати як період морального падіння, наростання загальної недовіри, доносів, переслідувань та, навіть, убивств. Іскоркою надії серед свавілля властей та повної безправності й розгубленості населення зблиснув образ сильної духом людини, для якої моральний принцип такий як доброчесність є

важливішим за достатки. [11, с. 9]. У «Листах до Луція» Сенека порушує безліч питань, серед яких чільне місце зайняла ідея морального вдосконалення, яка так яскраво прозвучала у тогочасній темряві катастрофічного падіння доброзвичайності усього суспільства, та зв'язала листи Сенеки у цілість, зробила їх структурним викладом практичної моралі, підсумком найважливіших етичних поглядів автора. [11, с. 19]

Говорячи про державу, Сенека зазначає, що найбільшим щастям втішалися ті народи, в яких найвища влада була в руках найкращих, тобто, мудреців. Вони не допускали насильства, захищали слабших, вказували, що корисне. Їх доброта збагачувала й прикрашала. Влада являла собою службу, а не владарювання. Не з'являлося бажання кривдити іншого. З появою пороків, влада змінилася тиранією, а милосердні вчинки стали відходити на другий план [11, с. 362].

Римський філософ сприймав життя особистості як дорогу до самої себе і водночас – як дорогу до іншої людини. Пояснюючи свою думку, він писав, що той член суспільства, який не живе для іншого, а лише для себе, не живе взагалі. І навпаки, той, хто приносить багатьом користь, став другом для оточуючих, приймає товариша усім своїм серцем, той знайшов себе в житті. Червоною ниткою проходить теза про те, що справжню радість людині може принести тільки те добро, яке вона поділяє з іншими [11; с. 41, 48, 137, 178].

Сенека зазначає, що людяність забороняє згорда дивитися на товаришів та бути жадібним. Вона спонукає виявляти свою приязнь та прихильність до оточуючих не тільки словами, а й ділами, викликає співчуття до чужої біди, а своїм добром втішається тоді, коли воно може стати у пригоді комусь іншому. [11, с. 351]

Отже, філософ акцентував увагу на тому, що милосердні почуття мають бути щирими, а добродесні вчинки здійснюватися не під силою примусу, а за особистим бажанням. Мислитель підкреслював, що оточуючі є чітким віддзеркаленням ставлення певної людини до інших. Коли любиш, то й сам отримуєш порцію цієї любові та доброти [11, с. 54].

Розкриваючи шляхи формування в молоді милосердя, видатний мислитель особливу увагу привертав необхідності розбудови милосердя та людяності в стосунках між вихователем та вихованцем. Він вважав, що кожний член суспільства, а особливо вихователь повинен постійно проявляти свою прихильність до оточуючих не тільки словами, а й реальними справами, ставитися зі співчуттям до чужої біди [10; 11, с. 351].

Цілком зрозуміло, що важче дотримуватися гарних намірів, аніж просто ставити їх перед собою. Тому за словами Сенеки людина мусить гартувати свій дух у наполегливих постійних заняттях, поки добра воля не стане, в решті решт, доброзичливістю [11, с. 76]. Якщо є бажання стати доброчесним, то вже половина шляху пройдена. А доброчесна людина за Сенекою, це та, яка є досконалою, цілісною, яку не може зіпсувати ніяка сила та скрута [11, с. 130].

На необхідності прояву милосердя наголошував і Марк Аврелій, який ідеалом людини визначав щиру любов до людей. Всі благодійні заходи М. Аврелія в області внутрішнього управління державою відзначаються надзвичайним людинолюбством. Він розширив притулок для бідних дітей, заснований Траяном, а також впорядкував закон про опіку. Його увагу не оминула й сфера освіти. Він створив фонди, призначені на погашення витрат по вихованню бідних дітей, а саме розширив повноваження завідуючих цими фондами прокураторів та зробив їх однією з найвищих посад в імперії [1, с. 20].

М. Аврелія не переставав проповідувати покірне доброзичливе відношення до людей, в тому числі й до ворога. Основними закликами великого мислителя були заклики про покору Богові та про любов до роду людського в цілому [1, с. 133]. На його думку, слід любити навіть тих людей, які з величезною ймовірністю, цієї любові не заслуговують. Тобто поводитись з терпимістю до інших заради милосердя на землі.

Мислитель зазначав, що істинно чиста душа ніколи не поверне на шлях помсти, порівнював таку людину з джерелом, яке завжди залишається «чистим та прозорим» як би його не намагалися забруднити [2, с. 157].

Твори Цицерона були актуальними не тільки для свого часу, а й відіграли важливу роль формуванні європейського гуманізму. Так, основним завданням людини на цьому світі Цицерон вважав турботу та спасіння інших людей. У світлі цього він висловлював думку, що не потрібно вимагати від безсмертних богів піклування та любові, якщо люди відносяться один до одного з недоброзичливістю та зневагою [5; 12, с. 155 – 156]. Піднімаючи питання про природу богів, мислитель зазначав, що без віри в них люди втратили б свою основу милосердя, святості, благочестя і пошани, а також такого необхідного для людини щастя, вірності, людського єднання та справедливості [13].

Сучасник Цицерона, Лукрецій також сповідував ідею гуманізації суспільства в державі, разом з цим наголошуючи на необхідність прояву милосердя у родині [4, с. 192].

Виховне значення біографій Плутарха також є значним педагогічним доробком. Основна мета автора – викликати прагнення наслідувати видатним людям, долі яких він описував. Головне завдання – наставити читача на шлях доброчесності, а філософія й була для нього засобом досягнення цієї мети. Людському розуму властиво прагнути до добра, а це стремління потрібно закріплювати шляхом вивчення дій доброчесних та добропорядних людей. Плутарх наголошував на необхідності виховання молоді у дусі високої доброчесності та порядності і, навіть, організовував у Спарті спільні обіди – Сисітії, де недопустимо було, щоб хоча б дві людини не любили один одного [8; 190].

**Висновки.** Отже, аналіз поглядів учених-філософів давнини на проблему виховання духовно-моральних цінностей у молоді дозволяють сьогодні знайти певні шляхи виховання молоді на гуманістичних началах, розвитку молодої особистості, яка орієнтується на гуманістичні моральні цінності. Тогочасна ключова ідея мислителів про те, що головним завданням у роботі педагога, що опікується сферою духовно-морального виховання, є моральне усвідомлення кожною дитиною себе як особистості, засвоєння нею духовних цінностей

(милосердя, зокрема), наразі є актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства.

**Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження.** Формування морального й духовного світу особистості потребує комплексного й багаторівневого підходу до його розв'язання. Саме тому подальші пошуки будуть спрямовані на виявлення найбільш актуальних на сьогодні підходів виховання моральних якостей молоді у педагогічній спадщині минулих поколінь.

### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. Аврелий А. М. Наедине с собой / А. М. Аврелий, С. М. Роговин, С. А. Котляревский. – М.: Алетея; Новый Акрополь, 2000. – 224 с.
2. Аврелий А. М. Размышления. В чем наше благо? / [А. М. Аврелий, Эпиктет, В. Петухова, В. Горенштейн]. – М.: Рипол Классик, 2010. – 413 с.
3. Аристотель О душе / Аристотель. – СПб; М.; Х.; Минск; Питер, 2002. – 220 с.
4. Лукреций О природе вещей / Лукреций. – Издательство академии наук СССР, 1958. – 260 с.
5. Майоров Г. Г. Цицерон как философ / Г. Г. Майоров // Философские трактаты / Цицерон. – М.: Наука, 1985. – С. 5 – 59.
6. Платон «Пир» Платона. О любви / Платон. – [2-е изд.]. – СПб.: Б.и. – 80 с.
7. Платон Федр: Беседы с Сократом / Платон, А.Н. Егунов, Ю. А. Шичалин. – М.: Прогресс, 1989. – LXXIII, 204 с.
8. Плутарх Знаменитые греки / Плутарх. – Ленинград: Гос. уч-пед. изд., 1961. – 264 с.
9. Семененко И. И. Милосердие в конфуцианском учении / И. И. Семененко. – М.: Знание, 1989. – 64 с.
10. Сенека Л. А. Афоризмы [Электронный ресурс] : офиц. сайт: Мудрость тысячелетий / Л. Сенека // – Режим доступа: <http://www.slova.lact.ru/aforizmyi/aforizmyi-seneka>.

11. Сенека Л. А. Моральні листи до Луція / Л. А. Сенека; пер. з латин. А. Содомори. – К.: Основи, 1999. – 603 с.
12. Цицерон М. Т. О пределах блага и зла. Парадоксы стоиков / М. Т. Цицерон, Н. А. Федоров, Н. П. Гринцер, Б. М. Никольский. – М.: Издательство РГГУ, 2000. – 474 с.
13. Цицерон М. Т. О природе Богов / М. Т. Цицерон – М.: Наука. – 1985. – С. 60 – 190.
14. *Sénèque. De la clémence. / Sénèque* Texte établi et traduit par F. Chaumartin. – Nouvelle édition, 2005. XCII. – 178 p.

**Чернишова Наталія Володимирівна. Витоки ідей виховання милосердя у молоді.**

У статті схарактеризовано основні підходи до розуміння поняття милосердя та подібних моральних цінностей. Систематизовано основні ідеї філософів давнини про виховання милосердя у молоді. Окреслено перспективи їх творчого використання у вихованні гуманістичних якостей у сучасних умовах розвитку суспільства.

**Ключові слова:** милосердя, молодь, моральні цінності.

В статье охарактеризованы основные подходы к пониманию понятия милосердие и подобных ему моральных ценностей. Систематизированы основные идеи философов древности о воспитании милосердия у молодежи. Очерчены перспективы их творческого использования в воспитании гуманистических качеств в современных условиях развития общества.

**Ключевые слова:** Милосердие, молодежь, моральные качества.

The given article deals with the main approaches to understanding such a concept as mercy and similar moral concepts. Main ideas of ancient philosophers concerning mercy up-bringing among the youth are systematically given. The perspectives of their creative use in humanistic up-bringing of young people in modern society are presented.

**Key words:** humanistic approach, mercy, moral values, youth.

The given article deals with the main approaches to understanding such a concept as mercy and similar moral concepts. The backgrounds of mercy up-bringing are characterized as important as those to create the necessary prerequisites for present studying of humanistic values in young people. Main ideas of ancient philosophers concerning mercy up-bringing among the youth are analyzed and systematically given. The ideas of such ancient philosophers and thinkers as Seneca, Marcus Aurelius, Confucius, Aristotle, Plato, Cicero, Leocritia, Plutarch are defined as hints for modern educators who are keen on bringing up the youth on humanistic basis. It was found out that the first mentioning of “mercy” had taken place in Seneca’s works, in particular, in “About Mercy”. Giving the characteristics of an emperor the philosopher is focused on moral features among which one of the most important was mercy. It was shown in his works that social, economical and political features of the city-states in ancient times made humanistic ideas be the first to consider. Similar ideas were expressed by Marcus Aurelius, the emperor of Rome, who was a great thinker practicing humanistic concepts implementation during his ruling. The most important concepts of his study were kindness, love, mercy, patience, etc. His establishing of orphanage for poor children, funds for giving money for wanting people, passing the first law concerning orphanage are worth mentioning too. Confucius considered a human and love to him/her to be the main values. Aristotle and Plato study human soul and were concerned by the idea of kindness. Plutarch’s “Biographies” also highlight the main humanistic features of character necessary for any person in ancient world. Cicero should be pay particular attention to as he was the philosopher who influenced not only the humanistic ideas in his time, but the development of European humanism as a whole. All the above mentioned philosophers brought to life goodwill, mercy, sensitiveness, mutual aid and assistance and proved these notions to be necessary not only for human development but also for state development and prosperity. Thus, the perspectives of creative use of the above mentioned ideas in humanistic up-bringing of young people in modern society are presented.